QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.202

IJTIMOIY FAOL SHAXSNI TARBIYALASHDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHI PERSEPTIV QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Zokirov Mirzaraxim Abdualiyevich,
Qo‘qon davlat universiteti
Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi (PhD)
https://zokirovmirzaraxim83gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash jarayonida bo‘lajak o‘qituvchi perseptiv qobiliyatini rivojlantirishning konseptual asoslari yoritilgan. Perseptiv qobiliyat o‘qituvchining o‘quvchi ichki dunyosini, hissiy holatini, ehtiyoj va imkoniyatlarini to‘g‘ri idrok etish, tushunish va baholash qobiliyati sifatida talqin qilingan. Tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va aksiologik yondashuvlar asosida perseptiv qobiliyatni rivojlantirishning konseptual modeli ishlab chiqilgan. Model maqsad, tamoyillar, tarkibiy komponentlar, bosqichlar hamda baholash mezonlarini o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: perseptiv qobiliyat, ijtimoiy persepsiya, ijtimoiy faollik, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy tayyorgarlik, konseptual model, pedagogik refleksiya, empatiya.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПЕРЦЕПТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ВОСПИТАНИИ СОЦИАЛЬНО АКТИВНОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В статье раскрываются концептуальные основы развития перцептивных способностей будущего учителя в процессе воспитания социально активной личности. Перцептивная способность рассматривается как умение учителя адекватно воспринимать, понимать и оценивать внутренний мир, эмоциональное состояние, потребности и возможности ученика. На основе системного, личностно-ориентированного, компетентностного и аксиологического подходов разработана концептуальная модель, включающая цель, принципы, компоненты, этапы и критерии оценки.

Ключевые слова: перцептивные способности, социальная перцепция, социальная активность, будущий учитель, профессиональная подготовка, концептуальная модель, рефлексия, эмпатия.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING THE PERCEPTUAL ABILITIES OF PRE-SERVICE TEACHERS IN EDUCATING A SOCIALLY ACTIVE PERSONALITY

Abstract. The article examines the conceptual foundations for developing the perceptual abilities of pre-service teachers in the education of a socially active personality. Perceptual ability is interpreted as the teacher's capacity to accurately perceive, understand and evaluate a student's inner world, emotional state, needs and potential. Drawing on systemic, person-centred, competence-based and axiological approaches, the study proposes a conceptual model comprising a goal, principles, components, stages and assessment criteria.

Keywords: perceptual abilities, social perception, social activity, pre-service teacher, professional training, conceptual model, reflection, empathy.

Kirish. O‘quvchilarda ijtimoiy faollikni shakllantirish o‘qituvchining ularni chuqur va to‘g‘ri idrok eta olish qobiliyatiga bevosita bog‘liq. Zamonaviy ta’lim jamiyat hayotida tashabbuskor, mas’uliyatli va hamkorlikka tayyor shaxsni tarbiyalashni ustuvor vazifa sifatida belgilamoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirishni alohida ta’kidlaydi. Ijtimoiy faollik o‘quvchining jamoa, maktab va jamiyat hayotida ongli, ixtiyoriy va ijodiy ishtirok etishida namoyon bo‘ladi. Uni rivojlantirish uchun o‘qituvchi har bir o‘quvchining qiziqishi, motivi, hissiy holati va salohiyatini o‘z vaqtida ko‘ra bilishi zarur. Aynan shu vazifani o‘qituvchining perseptiv qobiliyati ta’minlaydi. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning nazariy-metodik tayyorgarligiga katta e’tibor qaratilsa-da, ularning ijtimoiy-perseptiv qobiliyatini maqsadli rivojlantirish tizimli tus olmagan. Natijada yosh o‘qituvchilar o‘quvchi xulq-atvorini stereotiplar asosida baholash, passiv o‘quvchilarni “ko‘rmaslik”, hissiy signallarni noto‘g‘ri talqin qilish kabi qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalar perseptiv qobiliyatni o‘qituvchi kasbiy mahoratining yetakchi tarkibiy qismi sifatida e’tirof etadi, biroq uni ijtimoiy faollik tarbiyasi bilan bog‘lab o‘rganish yetarli emas. A.A. Bodalev insonning inson tomonidan idrok etilishi va tushunilishini mustaqil psixologik jarayon sifatida tadqiq etgan. G.M. Andreeva ijtimoiy persepsiyani muloqotning perseptiv tomoni deb ta’riflab, uning identifikatsiya, empatiya, refleksiya va kauzal atributsiya mexanizmlarini ajratgan. Bu mexanizmlar o‘qituvchining o‘quvchini tushunish jarayonining psixologik asosini tashkil etadi.

F.N. Gonobolin va N.V. Kuzmina pedagogik qobiliyatlar tasnifida perseptiv (perseptiv-refleksiv) qobiliyatni alohida guruh sifatida ko‘rsatgan. N.V. Kuzmina fikricha, bu qobiliyat o‘qituvchiga o‘quvchining ichki dunyosiga kirib borish, uning shaxsi va vaqtinchalik ruhiy holatini aniqlash imkonini beradi. V.A. Slastenin pedagogik kuzatuvchanlik va empatiyani o‘qituvchi kasbiy-pedagogik madaniyatining asosiy belgilari qatoriga kiritgan. D. Goulman emotsional intellekt konsepsiyasida boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash qobiliyatini ijtimoiy muvaffaqiyat omili sifatida asoslagan. P. Ekman tadqiqotlari yuz ifodasi orqali his-tuyg‘ularni aniqlash ko‘nikmasini o‘rgatish mumkinligini ko‘rsatgan. A.V. Mudrik ijtimoiy faollikni shaxs

ijtimoiylashuvining natijasi va shartida ko‘radi. L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi va U. Bronfenbrennerning ekologik modeli shaxs faolligi ijtimoiy muhit va kattalar bilan o‘zaro ta’sirda shakllanishini asoslaydi.

E. G‘oziyev shaxs psixologiyasi va idrok jarayonlarini, N.A. Muslimov bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini tadqiq etgan. Mazkur ishlar o‘qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid muhim xulosalarni bergan. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, perseptiv qobiliyat ko‘pincha umumiy pedagogik qobiliyat doirasida o‘rganilgan. Uni o‘quvchilar ijtimoiy faolligini oshirish maqsadiga bo‘ysundirilgan, bosqichli va baholanadigan rivojlantirish tizimi sifatida asoslash vazifasi hal etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega bo‘lib, to‘rt metodologik yondashuv va nazariy tadqiqot metodlari majmuasiga tayanadi.

Metodologik yondashuvlar:

Tizimli yondashuv—perseptiv qobiliyatni rivojlantirishni maqsad, mazmun, shakl, vosita va natija o‘zaro bog‘liq bo‘lgan yaxlit tizim sifatida ko‘rish.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv—bo‘lajak o‘qituvchini ham, o‘quvchini ham noyob shaxs sifatida tan olish.

Kompetensiyaviy yondashuv—perseptiv qobiliyatni amaliy faoliyatda namoyon bo‘ladigan kasbiy kompetensiya tarkibida ko‘rish.

Aksiologik yondashuv—insonparvarlik, hurmat va ijtimoiy mas’uliyat qadriyatlarini rivojlantirish jarayonining asosiga qo‘yish.

Tadqiqot metodlari:

Psixologik-pedagogik, falsafiy va me’yoriy-huquqiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish va umumlashtirish.

Tushunchalar mazmunini aniqlashtirish uchun qiyosiy-terminologik tahlil.

Pedagogik tajribani o‘rganish (dars kuzatuvlari, pedagogik amaliyot hisobotlari tahlili).

Pedagogik modellashtirish—rivojlantirish tizimining konseptual modelini qurish.

Sintez va abstraktlashtirish—komponentlar, mezonlar va daraja ko‘rsatkichlarini ajratish.

Tadqiqot bazasi. Konseptual model pedagogika oliy ta’lim muassasalarining bakalavriat yo‘nalishlari o‘quv rejalari, pedagogik amaliyot dasturlari va mavjud pedagogika-psixologiya fanlari mazmuni tahliliga asoslanib ishlab chiqildi. Modelning eksperimental sinovi tadqiqotning keyingi bosqichi vazifasi hisoblanadi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida perseptiv qobiliyat tushunchasi aniqlashtirildi va uni rivojlantirishning to‘rt blokli konseptual modeli ishlab chiqildi.

Perseptiv qobiliyat—o‘qituvchining o‘quvchi shaxsi, hissiy holati, ehtiyoj va motivlarini verbal hamda noverbal belgilar orqali to‘g‘ri idrok etish, tushunish, talqin qilish va shu asosda pedagogik ta’sirni moslashtirish qobiliyati.

Ijtimoiy faollik—o‘quvchining jamoa va jamiyat hayotida ongli, tashabbuskor va mas’uliyatli ishtirok etishga intilishi hamda tayyorligini ifodalovchi integrativ shaxs sifati. Ijtimoiy faollikka yo‘naltirilgan perseptiv qobiliyat o‘qituvchiga uchta vazifani bajarish imkonini beradi: o‘quvchining ijtimoiy salohiyatini aniqlash, faollikka to‘sqinlik qiluvchi

omillarni (tortinchoqlik, ishonchsizlik, motivatsiya yetishmasligi) ko‘rish va har bir o‘quvchi uchun mos ijtimoiy rolni tanlash.

Refleksivlik—bo‘lajak o‘qituvchi o‘z idroki va baholashlarini muntazam tahlil qiladi.

Kontekstuallik—perseptiv ko‘nikmalar real pedagogik vaziyatlarda shakllantiriladi.

Dialogiklik—o‘quvchini idrok etish sub’ekt-sub’ekt muloqotida amalga oshadi.

Ijtimoiy yo‘naltirilganlik—idrok natijasi o‘quvchini ijtimoiy faoliyatga jalb qilishga xizmat qiladi.

Uzluksizlik va bosqichlilik—rivojlantirish nazariy, amaliy va kasbiy bosqichlarda izchil davom etadi.

Perseptiv qobiliyatning tarkibiy komponentlari

Komponent	Mazmuni	Namoyon bo‘lishi
Motivatsion-qadriyatli	O‘quvchini tushunishga ichki ehtiyoj, insonparvarlik qadriyatlari	O‘quvchiga qiziqish, xolislik, hurmat
Kognitiv	Ijtimoiy persepsiya mexanizmlari, yosh va shaxs psixologiyasi bilimlari	Idrok xatolari (galo-effekt, stereotip) haqida bilish
Perseptiv-operatsion	Kuzatuvchanlik, empatiya, noverbal belgilarni o‘qish ko‘nikmalari	O‘quvchi holatini aniq baholash, mos pedagogik javob
Refleksiv	O‘z idrokini tahlil qilish va tuzatish qobiliyati	Baholash xatolarini anglash, pedagogik qarorni qayta ko‘rib chiqish

Rivojlantirish bosqichlari

Bosqich	Kurs	Asosiy vazifa	Shakl va vositalar
Motivatsion-tanishtiruv	1–2	Perseptiv qobiliyat ahamiyatini anglatish	Ma’ruza-muloqot, o‘z-o‘zini diagnostika qilish, refleksiv kundaliklar
Nazariy-amaliy	2–3	Bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish	Ijtimoiy-perseptiv treninglar, keys-stadi, videotahlil, rolli o‘yinlar
Kasbiy-amaliy	3–4	Pedagogik amaliyotda qo‘llash	O‘quvchilarni kuzatish xaritasi, ijtimoiy loyihalar, supervizorlik

Perseptiv qobiliyat to‘rt mezon bo‘yicha baholanadi: motivatsion (o‘quvchini tushunishga intilish), kognitiv (bilimlar to‘liqligi), operatsion (idrok aniqligi) va refleksiv (o‘z-o‘zini tahlil qilish). Har bir mezon bo‘yicha uch daraja ajratiladi:

Past (reproduktiv)—o‘quvchini tashqi belgilar va stereotiplar asosida baholaydi.

O‘rta (moslashuvchan)—o‘quvchi holatini tushunadi, lekin har doim mos ta’sir ko‘rsata olmaydi.

Yuqori (ijodiy)—o‘quvchini chuqur tushunadi va uni ijtimoiy faoliyatga maqsadli jalb qiladi.

Muhokama. Taklif etilgan model perseptiv qobiliyatni statik shaxs xususiyati emas, balki maqsadli rivojlantiriladigan kasbiy kompetensiya sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv N.V. Kuzmina va F.N. Gonobolin ilgari surgan perseptiv qobiliyat g‘oyasini davom ettiradi, biroq unga yangi yo‘nalish beradi. Klassik tadqiqotlarda perseptiv qobiliyat asosan o‘quvchini o‘qitish samaradorligi nuqtayi nazaridan ko‘rilgan. Mazkur tadqiqotda esa u o‘quvchining

ijtimoiy faolligini oshirish vositasi sifatida qaraladi: o‘qituvchi o‘quvchini nafaqat “tushunadi”, balki uni jamoa hayotiga faol jalb qilish uchun idrok natijasidan foydalanadi. G.M. Andreeva ajratgan ijtimoiy persepsiya mexanizmlari (empatiya, identifikatsiya, refleksiya, atributsiya) modelning kognitiv va operatsion komponentlariga asos bo‘ldi. D. Goulmanning emotsional intellekt konsepsiyasi bilan qiyoslaganda, model hissiy idrokni pedagogik maqsadga—ijtimoiy faollikni rag‘batlantirishga bo‘ysundirishi bilan farqlanadi.

Refleksiv komponentning alohida ajratilishi muhim natija hisoblanadi. Yosh o‘qituvchilarning tipik xatolari - galo-effekt, “a’lochi” va “qiyin” o‘quvchi stereotiplari, passiv o‘quvchini e’tibordan chetda qoldirish—aynan refleksiya yetishmasligidan kelib chiqadi. Shu sababli refleksiv kundaliklar, videotahlil va supervizorlik modelning majburiy vositalari sifatida kiritildi.

Perseptiv qobiliyat darajasi bilan o‘quvchilar ijtimoiy faolligi ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni empirik o‘rganishga, raqamli vositalar (video-keyslar, simulyatsion platformalar) imkoniyatlarini aniqlashga qaratilishi mumkin.

Xulosa. Bo‘lajak o‘qituvchi perseptiv qobiliyatini ijtimoiy faollik tarbiyasiga yo‘naltirilgan holda tizimli rivojlantirish mumkin va zarur. Perseptiv qobiliyat o‘qituvchining o‘quvchi shaxsini to‘g‘ri idrok etish, tushunish va shu asosda pedagogik ta’sirni moslashtirish qobiliyati bo‘lib, o‘quvchilar ijtimoiy faolligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Uni rivojlantirish tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va aksiologik yondashuvlar uyg‘unligiga tayanadi. Perseptiv qobiliyat motivatsion-qadriyatli, kognitiv, perseptiv-operatsion va refleksiv komponentlardan tarkib topadi. Ishlab chiqilgan konseptual model maqsad, metodologik, mazmuniy-texnologik va natija-baholash bloklarini, uch bosqichni hamda uch darajali baholash tizimini o‘z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 23.09.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. 08.10.2019.
3. Андреева Г.М. Социальная психология.—М.: Аспект Пресс, 2001.—384 с.
4. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком.—М.: Изд-во МГУ, 1982.—200 с.
5. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе.—М.: Просвещение, 1965.—260 с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения.—М.: Высшая школа, 1990.—119 с.
7. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика.—М.: Академия, 2002.—576 с.
8. Мудрик А.В. Социальная педагогика.—М.: Академия, 2007.—224 с.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология.—М.: Педагогика, 1991.—480 с.
10. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya.—Toshkent: Noshir, 2010.—544 b.

11. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. … diss.—Toshkent, 2007.

12. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ.—New York: Bantam Books, 1995.—352 p.

13. Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life.—New York: Times Books, 2003.—267 p.

14. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design.—Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.—330 p.